

УДК 82. 2

І. В. ПАПУША

НАРАТОЛОГІЯ: ВІД КЛАСИЧНОЇ ДО ПОСТКЛАСИЧНОЇ

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану наратології. На основі аналізу праць у цій галузі автор обґрунтовує парадигми посткласичної наратології, виділяючи такі її різновиди, як трансдисциплінарна (вихід за межі літературознавства), транстекстуальна (вихід за межі тексту у контекст), трансмедіальна (вихід за межі вербального носія), трансгенетична (вихід за межі епічного роду) і трансфікційна (вихід за межі художньої літератури).

Ключові слова: наративі студії, посткласична наратологія, парадигма, наратив.

Як галузь академічних студій наратологія з'явилася наприкінці 60-х років ХХ століття у працях французьких структуралістів. Згодом вона здобула цілий ряд самоідентифікацій, на позначення яких використовувалися такі терміни і терміносполуки, як «наратологія», «наративістика», «наративні студії», «наративна теорія», «теорія наративу» та ін. Вона почала свій шлях від теорії літератури, де здобула своє теоретичне обґрунтування, а відтак розпросторила свою присутність на інші наукові дисципліни, як-от історію, соціологію, психологію, політологію, теологію, право, філософію.

Безпосереднім об'єктом дослідження у наратології є наративи. Це, на перший погляд, очевидне твердження потребує ряду пояснень. Передусім, варто з'ясувати, хоча б у першому наближенні, що таке наратив. Наведемо кілька визначень, що побутують у світовому літературознавстві. Так, провідний американський наратолог Джералд Принс у словнику «A Dictionary of Narratology» стверджує, що наратив – це «репрезентація (як результат і процес, об'єкт і акт, структура чи структурування) однієї чи більше дійсних чи вигаданих подій, поданих одним, двома чи кількома (більш чи менш проявленими) нараторами одному, двом чи кільком (більш чи менш проявленим) нараторам» [12, 58]. Валерій Тюпа констатує, що наратив – це рід дискурсу, характеризований тим, що «розповідає певну історію» (Ж. Женетт); сюжетно-розповідне висловлювання, яке надає своєму предметно-сенсовому змістові статус події, що робить його подвійноподієвим: «Перед нами дві події – подія, про яку розказано у творі, і подія самого розказування (Бахтін)» [4, 134]. Міке Баль повідомляє, що наратив – це «текст, у якому певний агент повідомляє (розповідає)

історію засобами мови, образотворчого мистецтва, архітектури чи їх комбінації» [5, 5]. Маріна Можейко в «Енциклопедії постмодернізму» зазначає, що «наратив – це поняття філософії постмодерну, що фіксує процесуальність само здійснення як спосіб буття розповідного тексту» [3, 490].

Попередньо можемо констатувати, що сучасні джерела фіксують те, що поняття наративу сформувалося у філософії постструктуралізму, воно означає певний вид дискурсу, в якому фіксують два види подій (референтну і комунікативну) і який представлено засобом певних медій. Кожен елемент цієї експромтної дефініції потребує ширших пояснень.

Справді, як об'єкт дослідження наратив з'явився на інтелектуальному обрії в добу Постмодерну. Проте це не означає, що раніше гуманітарні науки не займалися розповідними текстами. Розмову можна вести від «Поетики» Аристотеля, теорія літератури якого була фактично наратологією, та діалогу Платона «Держава», у третій книзі якої філософ говорить про мімезис і дієгезис. Та проблема тут в іншому: щоразу дослідники розповідних текстів, зокрема літературознавці, займалися поетикою наративів не як наративів (у їх узагальненому значенні, яке виробилося доволі пізно, лише в постсучасну добу), а як конкретних жанрів, з'ясовуючи їх поетологічну специфіку. Так, приміром, Володимир Пропп досліджував російську чарівну казку не як наратив, а як жанр; Клод Леві-Стросс аналізував міф не як наратив, а як жанр; Франц Штанцель студіював реалістичний роман не як наратив, а як жанр; навіть деякі структуралісти, проголосивши у 1966 році народження наратології, обирали для своїх студій тексти вельми специфічних жанрів – формульну літературу (детективи, пригодницькі та обрам-

лені романи). Іншими словами, наратив – це тип дискурсу і студіювати його на конкретних літературних зразках означає неодмінно студіювати ці тексти як взірці певних жанрів. Це, зокрема, пояснює те, чому маємо стільки різноманітних версій наратології – кожна з них формувалася як наратологія певного жанру, і лише ретроспективно вони були об'єднані (часто механічно, без належного наукового синтезу) в єдине поле гуманітарних студій.

Разом з тим, протягом останніх десятиліть у гуманітарних науках поступово змінюється об'єкт зацікавлення, відбувається перехід від дослідження тих чи інших наративних жанрів – роман, біблійна розповідь, історіографія – (незалежно від того, за допомогою яких медій – мова, кіно, комікс – вони репрезентовані) до аналізу наративу як такого. Учені замислюються над питаннями сутності наративу, способу його буття чи прагматики. Це широке зацікавлення наративом як таким здобуло в гуманітаристиці (з легкої руки Мартина Крейсвірта) назви «наративний поворот» [8, 61]. Одним із наслідків цього повороту стало те, що дослідження історій почали практикувати навіть у тих ділянках знання, у яких вони зазвичай не проводилися – релігії, філософії, праві, медицині.

Таким чином, наратив стає всюдисущим: він з легкістю перетинає кордони жанрів, культур і класів [8, 63]. Як зазначає Гейден Вайт, це вирішує «проблему, як транслювати знання в розповідь, проблему моделювання людського досвіду» [16]. Наратологія (поряд із семіотикою, когнітивістикою, комунікативістикою) стала першим строгим підходом, покликаним упорядкувати наративну всюдисущість і вибудувати певну модель, що покривала б усі наративи. Структуралістський пафос надихав перших наратологів побачити, що є спільного в усіх без винятку наративах, презентувавши результати своїх спостережень у формальних термінах. Фокалізація, порядок розповіді, частота, тривалість і стали тими складовими наративу, що їх виділили перші дослідники – Ролан Барт, Клод Бремон, Альгірдас Греймас, Цветан Тодоров, Жерар Женетт, Джералд Принс, Джонатан Куллер, Міке Баль, Сеймур Четмен та ін.

Від початку 90-х років увага до наративу ще більш посилюється. Наративні теорії заповнюють усе ширші території, і такі дисциплі-

ни як політологія, право, медицина не мислять себе без наративного аналізу. Уже згаданий Мартин Крейсвірт звернув увагу на те, як стрімко збільшувалася присутність терміна «наратив» у назвах наукових публікацій в галузі політології, історії, права, медицини протягом 1970–2003 рр. Так, наприклад, у медичних публікаціях від 1973 до 1983 рр. з'явилося 28 статей зі словом «наратив» у назві; від 1984 до 1993 рр. – 133, від 1994 до 2003 рр. – уже 429 таких статей [13, 380]. До того ж, у явищі наративного повороту спостерігається цікавий парадокс: у ділянках, відмінних від літературознавства, серед авторитетив-наратологів не фігурують класики наратологічної думки, як-от Ролан Барт, Жерар Женетт чи Джералд Принс. Кожна з галузей пропонує своїх методологів. Так, наприклад, в історіографії на перші позиції виходять Гейден Вайт, Франк Анкерсміт, Артур Данто.

Разом з тим, усі дисципліни, що в результаті наративного повороту залучили наратив у коло своїх рефлексій, прагнуть зосередити увагу не так на самій історії, як на наративізованих формах знання, використовуючи наратив у епістемологічній функції.

Термін «посткласична наратологія» вперше з'явився у статті Девіда Германа 1997 року «Scripts, Sequences, and Story: Elements of a Postclassical Narratology» [7], у якій учений обговорював когнітивні аспекти наративної теорії. Уже за два роки цей термін широко ввійшов до літературознавчого дискурсу, свідченням чого стала колективна праця за редакцією того ж Девіда Германа «Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis» [10, 35]. У передмові до неї упорядник писав: «Узгодивши масу методологій і поглядів – феміністичний, бахтінський, деконструктивістський, рецептивний, психоаналітичний, історичний, риторичний, кінознавчий, комп'ютерний дискурсивний, психолінгвістичний, – наративна теорія пережила не так смерть і погребіння, як радше тривалу, часом різку метаморфозу... Останнім часом наратологія насправді розрослася в наратологію; структуралістське теоретизування з приводу історій розгорнулося у плюралізм моделей наративного аналізу» [6, 1].

В іншому місці своєї праці Герман подає визначення посткласичної наратології:

«Посткласична наратологія (яку не слід об'єднувати з постструктуралістськими теоріями наративу) включає класичну наратологію як один зі своїх «моментів», однак позначена багатством нових методологій і наукових гіпотез, у результаті чого з'являється маса нових поглядів на форму і функціонування наративу. Згодом, у своїй посткласичній фазі, дослідження наративу не так показує обмеженість, як використовує можливості попередніх, структуралістських моделей. Вельми схожим чином посткласична фізика не відкидає ньютонівські моделі, а радше переосмислює їх концептуальні підвалини і переглядає сферу їх застосування» [6, 2–3].

Зрозуміло, що Девід Герман до певної міри протиставляє класичну і посткласичну наратологію, намічаючи згодом три магістральні напрямки розширення класичної парадигми. Дослідник називає їх як методологічний («поява нових технологій і методологій»), тематичний («рух за межі літературного наративу») і контекстуальний (розширення наратології в напрямку нових медій і наративних логік) [6, 14–26].

Ян Албер і Моніка Флудернік у «Передмові» до колективної праці «Postclassical Narratology: Approaches and Analyses» приймають логіку Германа і пропонують перегрупувати три зазначені напрямки на чотири типи [11, 3]. До першого типу досліджень віднесено такі, що розширюють традиційну наратологію в напрямку міждисциплінарному, завдяки «зосередженню на теоретичних білих плямах, лакунах і невизначеностях у межах класичної парадигми» [11, 3]. Другий тип складають праці, що пропонують методологічне розширення класичної моделі, а саме: наратологія теорії мовних актів, психоаналітичні підходи до наративу чи деконструктивістська наратологія. Третій тип включає дослідження, що розширюють теорію розповіді в тематичному ракурсі, тобто – феміністична, етнічна чи постколоніальна наратологія. І, нарешті, четвертий тип – це контекстуальні версії посткласичної наратології, які виводять дослідження далеко за межі роману як літературної форми. Ідеться передусім про те, що сьогодні об'єктом наратологічного аналізу може стати кіно, комікси, нефікційні наративи тощо.

У світлі сказаного зрозуміло, що значно коректніше говорити не так про посткласичну наратологію, як про посткласичні наратології. Однак будь-яке поняття потребує свого обґрунтування. Для нас, передусім, важливими є три питання: 1) які ознаки дають підстави вважати той чи інший критичний підхід варіантом посткласичної наратології; 2) чим одна версія посткласичної наратології відрізняється від іншої і 3) як пов'язані ці різновиди між собою? [14, 133]

Ідентифікувати будь-який із підходів як підхід посткласичної наратології не важко: досить йому зосереджувати свою увагу на наративі і відрізнитися від структуралістського (класичного). Складніше з двома іншими питаннями: адже щоб з'ясувати особливості кожної з версій посткласичної наратології, зрозуміти їх взаємозв'язок і побачити їх усі як певну плюралістичну концепцію, необхідно виходити на рівень методологічних аспектів теорії.

На думку Ансґара Нюннінга, різниця між класичною і посткласичною наратологіями виглядає наступним чином. Головним об'єктом дослідження в класичній наратології є оповідний текст (нاراتив), його будова і властивості, у посткласичній наратології – процес читання наративу, оповідні стратегії. У класичній наратології спостерігаємо акцентування уваги на статичному продукті, а в посткласичній – на динамічному процесі. Перевага в класичній наратології надається бінарним опозиціям і дуальним парам, у посткласичній – загальнокультурній інтерпретації й цілісному описові. У класичній наратології – формалістичний опис, таксономія оповідної техніки, у посткласичній – тематичне читання, ідеологічні оцінки. Якщо в класичній наратології бачимо встановлення граматики наративу, поетики прози, то в посткласичній – застосування аналітичного інструментарію в інтерпретації. Коли в класичній наратології очевидним є відхід від проблем моралі і продукування значень, то в посткласичній – зосередження на етнічних проблемах і діалогічне обговорення значень. Нарешті, у класичній наратології формалістська і дескриптивістська (описова) парадигма, тимчасом як у посткласичній – інтерпретативна і ціннісна. В класичній наратології спостерігаємо акцент на уні-

версальних складових усіх наративів, зосередження уваги на часткових формах і ефектах окремих наративів. Класична наратологія є відносно цілісною дисципліною, посткласична ж – це інтердисциплінарний проект, що складається з різномірних підходів [10, 239–275].

У такий спосіб, наша пропозиція полягає в наступному. Уже тепер, на цьому попередньому етапі дослідження, є очевидним, що галузь, яка об'єднує такі різномірні дослідницькі програми, про які вів мову Девід Герман у наведеній вище цитаті, є гетерогенною. Однак вихід за межі структуралістської парадигми в сфері наратології відбувався в кількох напрямках. Ці напрямки набудуть для нас більш окреслених обрисів, коли пригадаємо, що класична наратологія досліджувала зазвичай вербальні літературні (і писемні) розповідні жанри з позиції структурно-семіотичного літературознавства. У цій стислій формулі (нехай вона і недосконала, але цілком придатна для наших потреб) у сконденсованому вигляді закладено всі дистинкції, проблематизація яких призвела до зміни ракурсу і виходу за межі класичного підходу. Що ж це за дистинкції?

Ще структуралісти (особливо Цветан Тодоров [15, 1] і Жерар Женетт), пропонуючи розрізняти фактуальний і фікціональний наративи, робили спроби (попервах суто теоретичні) аналізу фактуальних жанрів: історіографії, біографії, щоденника, замітки в газеті, плітки та ін. [1, 386]. Таким чином був намічений один із виходів за межі класичної наратології – включення до аналізу, окрім текстів художньої літератури, а також текстів фактуальних жанрів.

Другий напрямок визрівав також у межах традиційної теорії розповіді: адже зрозуміло, що наративним може бути не лише епос як літературний рід. Зразки наративної форми спостерігаємо також у драмі і ліриці. Це вихід за межі роду. Третій напрямок фундується також представниками структурального літературознавства, зокрема Юрієм Лотманом [2, 1], який досліджував специфіку кінонаративу. Так, маємо вихід за межі вербального наративу – вихід на рівні медійному. Четвертий напрямок фундується виходом наратології за межі структуралістської методології з її центрованістю на самому тексті як закритій статичній системі, дослідженням бінарних опозицій, практикою формально-описової па-

радигми [10, 243–244]. Йдеться тут, передусім, про залучення контекстів (ідеологічних, тематичних) до інтерпретації розповідного тексту. І, нарешті, п'ятий напрямок заповідається зміною самого дисциплінарного окуляру, коли наратив потрапляє в поле зору не літературознавця, а представника іншої науки (соціолога, історика, психолога, теолога та ін.).

Усе сказане дає нам можливість говорити про побутування п'яти основних парадигм посткласичної наратології, кожна з яких презентує певний вихід класичної наратології як моністичної дисципліни за власні межі. Назвемо ці парадигми: трансдисциплінарна (вихід за межі літературознавства), транстекстуальна (вихід за межі тексту в контекст), трансмедіальна (вихід за межі вербального носія), трансгенетична (вихід за межі епічного роду) і трансфікційна (вихід за межі художньої літератури).

Не важко зауважити, що три з названих парадигм (трансмедіальна, трансгенетична і трансфікційна) стосуються об'єкта дослідження, а дві (трансдисциплінарна і транстекстуальна) – самого наукового підходу. Однак тепер, коли попередні розрізнення зроблено, можемо поглянути на широкий спектр посткласичних наратологій під новим, систематизуючим кутом зору і подати кожну з версій нових наратологій у межах відповідної парадигми.

Так, очевидно, що феміністична і постколоніальна наратології значною мірою вкладаються у транстекстуальну парадигму, історіографічна, феноменологічна, лінгвістична, психо- і соціонаратології тяжіють до трансдисциплінарної, кінонаратологія – до трансмедіальної. Однак окремі відміни посткласичної наратології не вкладаються чітко до однієї парадигми, універсально займаючи декілька з них. Йдеться, у першу чергу, про когнітивну і реторичну наратології.

Зрозуміло, що цей нарис – лише попередній екскурс, начерк майбутніх досліджень у сфері посткласичної наратології, яка сьогодні активно розпрацьовується в західному літературознавстві.

Список використаної літератури

1. Женетт Ж. Вымысел и слог // Ж. Женетт. Фигуры : в 2 т. — М. : Изд. -во им. Сабашниковых, 1998. — Т. 2. — 1998. — С. 342—451.
2. Лотман Ю. Семиотика кино и проблемы киноэстетики / Ю. Лотман. — Таллинн : Ээсти Раамат, 1973. — 135 с.

3. Можейко М. А. Нарратив / Постмодернизм. Энциклопедия. — Мн. : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2001. — С. 490—493.
4. Тюпа В. Нарратив / В. Тюпа // Поэтика. Словарь актуальных терминов и понятий / гл. науч. ред. Н. Д. Тмарченко. — М. : Изд-во Кулагиной ; Intra-da, 2008. — С. 134—136.
5. Bal M. Narratology. Introduction to the Theory of Narrative. Second edition / Mieke Bal. — Toronto : University of Toronto Press, 2002. — 254 p.
6. Herman D. Introduction: Narratologies / D. Herman // Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis. — Columbus : Ohio State University Press, 1999. — P. 1—54.
7. Herman D. Scripts, Sequences, and Story: Elements of a Postclassical Narratology / D. Herman // PMLA. — 1997. — Vol. 112. — No. 5. — P. 1046—1059.
8. Kreiswirth M. Tell me a story: The Narrative turn in the human sciences / Martin Kreiswirth // Constructive Criticism: The Human Sciences in the Age of Theory. — Toronto : University of Toronto Press, 1995. — P. 54—68.
9. Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis / ed. by D. Herman. — Columbus : Ohio State University Press, 1999. — 396 p.
10. Nunning A. Narratology or Narratologies? Naking Stock of Recent Development, Critique and Modest Proposals for Future Usages of the Term / A. Nunning // What is Narratology: Questions and Answers Regarding the Status of a Theory / ed. by T. Kindt, H.-H. Muller. — Berlin : Walter de Gruyter, 2003. — P. 239—275.
11. Postclassical Narratology: Approaches and Analyses // ed. by J. Alber, M. Fludernik. — Columbus : The Ohio State University Press, 2010. — 323 p.
12. Prince G. A Dictionary of Narratology / Gerald Prince. — Lincoln, London : University of Nebraska Press, 2003. — 126 p.
13. Routledge Encyclopedia of Narrative Theory / ed. by D. Herman, M. Jahn, M.-L. Ryan. — London, New York : Routledge, 2005. — 718 p.
14. Shang B. Plurality and Complimentarity of Postclassical Narratology / Biwu Shang // Journal of Cambridge Studies. — 2011. — Vol. 6. — No. 2—3. — P. 131—138.
15. Todorov Tz. Genres in Discourse / Tz. Todorov. — Cambridge : Cambridge University Press, 1990. — 136 p.
16. White H. The Value of Narrativity in the Representation of Reality / Hayden White // The Content of Form. — Baltimore : John Hopkins University Press, 1987. — P. 1—25.

И. В. ПАПУША

НАРРАТОЛОГИЯ: ОТ КЛАССИЧЕСКОЙ ДО ПОСТКЛАССИЧЕСКОЙ

Статья посвящена исследованию современного состояния нарратологии. На основе анализа работ в этой области автор обосновывает парадигмы постклассической нарратологии, выделяя такие ее разновидности, как трансдисциплинарная (выход за пределы литературоведения), транстекстуальная (выход за пределы текста в контекст), трансмедиальная (выход за пределы вербального носителя), трансгенетическая (выход за пределы эпического рода) и трансфикциональная (выход за пределы художественной литературы).

Ключевые слова: нарративные исследования, постклассическая нарратология, парадигма, нарратив.

I. PAPUSHA

NARRATOLOGY: FROM CLASSIC TO POSTCLASSIC

The article investigates the current state of narratology. On the basis of analysis of the works in this area the author proves the paradigm of post-classical narratology, highlighting its variations such as a transdisciplinary (going beyond literary) transtextual (going beyond the text in context) transmedial (going beyond verbal support), transgenic (going beyond epic genre) and transfictional (going beyond fiction).

Key words: narrative research, post-classical narratology, paradigm, narrative.

Стаття надійшла до редколегії 1.02.2014 р.

УДК 82. 0

О. З. ПЕРЕНЧУК

ЕСТЕТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ДЕТЕКТИВУ: ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ КЛАСИЧНОЇ МОДЕЛІ

У статті на прикладі літератури романтизму проблематизуються начала виникнення детективного жанру в Європі. Показано, що основні характеристики романтичної літератури (місце дії, сюжетна схема, типологія персонажів) перебувають у відношеннях аналогії з характеристиками творів детективного жанру, а тому перші зразки детективів варто шукати в добі раннього романтизму, задовго до появи новел Едгара По.

Ключові слова: детектив, романтизм, Гофман, готична проза, містика.

Витоки детективного роману цікавлять дослідників віддавна [4, 7]. Загалом проблема має два аспекти: по-перше, важливо з'ясувати, які чинники сприяли появі детективу як жанру, а, по-друге, чому детективний роман у то-

му вигляді, як ми його знаємо, народився тільки століття тому. Пригадаємо, що класичний детектив містить три характерних ознаки, які конституують його як окремий жанр: 1) убивство відбувається на початку твору, а